

УДК 331.5:338.48

В.І. Чернікова, к.е.н.

(Ялтинський університет менеджменту)

ПРОБЛЕМИ ЗАЙНЯТОСТІ В ТУРИЗМІ

У статті розглянуто роль індустрії туризму в забезпеченні зайнятості в Україні й АР Крим, проаналізовано головні проблеми зайнятості в туризмі, обумовлені сезонним характером туристичної діяльності. Розглянуто напрями боротьби з сезонністю в туризмі.

Ключові слова: зайнятість в туризмі, сезонні коливання, сезонне безробіття, плинність кадрів.

В статье рассмотрена роль индустрии туризма в обеспечении занятости в Украине и АР Крым, проанализированы основные проблемы занятости в туризме, обусловленные сезонным характером туристической деятельности. Рассмотрены направления борьбы с сезонностью в туризме.

Ключевые слова: занятость в туризме, сезонные колебания, сезонная безработица, текучесть кадров.

The role of the tourism industry in providing employment in Ukraine and Crimea is considered in the article. The main problems of employment in tourism caused by the seasonal nature of tourism are analyzed. The directions to reduce the seasonality in tourism are presented.

Keywords: employment in tourism, seasonal fluctuations, seasonal unemployment, labour turnover.

Постановка проблеми. Індустрія туризму є однією з найбільших галузей світової економіки за чисельністю зайнятих, окрім того, вона стимулює створення робочих місць у багатьох суміжних галузях. Згідно з Доповіддю Міжнародної організації праці (International Labour Organization – ILO) індустрія подорожей і туризму генерує близько 9% від загального обсягу ВВП і забезпечує робочими місцями 8% зайнятих у всьому світі. У 2010 р. індустрія подорожей і туризму забезпечувала понад 235 млн робочих місць [1].

Разом з тим якісний аналіз зайнятості в індустрії туризму свідчить про існування серйозних проблем у цій сфері – це сезонні коливання чисельності зайнятих і трудового навантаження, неповна й тимчасова зайнятість, нерегульований робочий час, низький рівень оплати праці, значна частка некваліфікованої робочої сили, висока плинність кадрів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам ринку праці та зайнятості присвячена велика кількість робіт як зарубіжних, так і вітчизняних вчених. Однак досліджень з даної проблематики стосовно сфери туризму вкрай мало. Окремі аспекти піднімалися в роботах А.Ю. Александрової, Т.Д. Бурменко, М.М. Даниленко, Т.А. Туренко, О.О. Градінарової, В.Г. Гуляєва, С.П. Кузика, Г.А. Папірян, Г.А. Яковлева [2-3].

Метою дослідження є визначення ролі туристичної індустрії у забезпеченні зайнятості в Україні, а також аналіз проблем праці та зайнятості в туризмі з урахуванням специфіки галузі на прикладі АР Крим.

Виклад основного матеріалу. Згідно з дослідженнями Всесвітньої ради з подорожей і туризму (World Travel & Tourism Council – WTTC) у 2011 р. прямий внесок індустрії подорожей і туризму в економіку України склав 24,6 млрд грн, або 2% ВВП, – це в першу чергу відображає внесок таких підприємств, як готелі, туристичні агентства, авіакомпанії та інші підприємства пасажирського транспорту (за винятком приміських), а також ресторани й розважальні заклади, що безпосередньо обслуговують туристів. Загальний внесок індустрії подорожей і туризму у ВВП України з урахуванням широкого ефекту від інвестицій (наприклад, у будівництво нових готелів), ланцюга поставок (продукти харчування, паливо, ІТ-послуги тощо) й індукованого впливу доходу (витрати тих, хто прямо чи опосередковано працює в індустрії подорожей і туризму) склав близько 92,1 млрд грн, або 7,4% ВВП.

Подорожі та туризм безпосередньо генерували в 2011 р. 351 500 робочих місць (1,7% зайнятих), а загальний внесок у зайнятість (з урахуванням непрямого впливу) склав 1,388 млн робочих місць (6,6%). За прогнозами WTTC, до 2022 р. загальна чисельність зайнятих в українській індустрії подорожей і туризму складе 1,156 млн осіб (6,5% від загальної зайнятості) [4]. У світовому рейтингу конкурентоспроможності країн у сфері подорожей і туризму, який щорічно складають експерти Світового економічного форуму (World Economic Forum), у 2011 р. Україна посіла 85 місце серед 139 країн (табл. 1).

Таблиця 1

**Внесок індустрії подорожей і туризму у виробництво ВВП
і забезпечення зайнятості в 2011 р. [5]**

Країна	Індекс конкурентоспроможності індустрії подорожей і туризму	Внесок у виробництво ВВП (% від ВВП)		Внесок у забезпечення зайнятості (%)	
		прямий	загальний	прямий	загальний
Швеція	1	1,9	4,0	1,6	3,6
Австрія	4	4,8	13,8	5,2	14,7
Польща	49	1,9	4,8	1,9	4,7
Росія	59	1,4	5,9	1,3	5,5
Україна	85	2,0	7,4	1,7	6,6
Європа	-	2,8	7,9	2,7	7,7
ЄС	-	2,9	7,9	3,3	8,5

Зайнятість у туризмі характеризується помітними відмінностями за окремими періодами року, що пов'язано з сезонністю туризму. Під сезонністю розуміється стійка закономірність внутрішньорічної динаміки туристського попиту, що виявляється у внутрішньорічних підвищеннях або пониженнях рівнів попиту на подорожі протягом низки років. У більшості країн світу 80% туристських потоків припадає на період між травнем і жовтнем. Сезонність створює значні труднощі в індустрії туризму, включно і у сфері зайнятості, породжуючи нерівномірний розподіл робочого часу (надурочні у високий сезон і недостатня завантаженість робітників у міжсезоння) і, як наслідок, значну питому вагу зайнятості, неповний робочий день і плінність кадрів.

Розглянемо проблему сезонності в туризмі на прикладі АР Крим як провідного туристичного регіону України. Згідно з КВЕД туризм не виділяється в окрему галузь, тому отримати достовірну інформацію про результати туристичної діяльності в Україні досить проблематично. З певною умовністю туризм можна віднести до сфери нефінансових послуг, причому в Криму туристичні підприємства відіграють вагомую роль у цій сфері, визначаючи сезонні коливання економічних результатів діяльності. Відомості про обсяги реалізованих послуг підприємствами нефінансової сфери АР Крим у 2011-2012 рр. наведено в табл. 2 (для порівняння наведені дані по Сімферополі, з одного боку, Ялті та Алушті – з іншого, як по найбільших туристичних центрах регіону).

У 2011-2012 рр. пік реалізації послуг припадав на серпень, найменші показники зафіксовано в лютому. Загалом по Криму різниця між максимальним і мінімальним значеннями обсягу реалізованих послуг склала 3,35 рази (2011 р.) – 3,11 рази (2012 р.), у Сімферополі – 2,24-2,23 рази, в Алушті – 18,77-16,43 рази, в Ялті – 9,12-7,18 рази. Таким чином, найзначніші коливання обсягів реалізації послуг спостерігались у туристичних центрах Криму, що обумовлено впливом сезонних коливань туристського попиту. При цьому в серпні 2011 р. на сферу курортів і туризму припадало 47,3% загального обсягу послуг у Криму, в 2012 р. – 47,6%. Різниця між максимальним і мінімальним значеннями обсягу послуг, реалізованих населенню, становила загалом по Криму 3,46 рази (2011 р.) – 3,40 рази (2012 р.), у Сімферополі – 2,19-2,20 рази, в Алушті – 23,65-16,71 рази, в Ялті – 7,22-7,97 рази. Наведені дані свідчать про деяке зменшення сезонних коливань в 2012 р. порівняно з 2011 р.

Таблиця 2

**Результати діяльності підприємств сфери нефінансових послуг АР Крим
у 2011-2012 рр. [6]**

Періоди року	Обсяг реалізованих послуг (у ринкових цінах, включаючи ПДВ), тис. грн				У тому числі обсяг послуг, реалізованих населенню, тис. грн			
	АР Крим	у тому числі			АР Крим	у тому числі		
		Сімферополь	Алушта	Ялта		Сімферополь	Алушта	Ялта
2011 р.								
Січень	382445,2	203234,7	6637,1	37858,1	166643,0	101629,5	3113,2	14747,2
Лютий	376192,9	200767,1	6079,4	29362,7	154139,6	94659,1	2306,7	13535,2
Березень	430605,5	226366,1	9236,4	42367,2	176412,3	104188,4	3209,2	21111,7
Квітень	476715,8	240626,4	10692,3	56087,9	193943,7	111260,8	4095,0	25977,0
Травень	597479,4	296641,3	20094,7	94894,4	255756,6	138198,2	9099,0	38547,9
Червень	967548,9	385031,8	80671,4	179877,5	407845,6	182082,1	32673,6	69252,3
Липень	1158487,2	412564,2	100518,5	233051,2	479195,9	189598,5	39314,8	84813,7
Серпень	1258557,8	450347,7	114091,6	267744,4	533913,4	207560,1	54545,2	97681,3
Вересень	1040551,9	406553,7	73136,7	190512,0	432498,1	180598,6	29040,8	65575,8
Жовтень	643239,9	303346,4	25735,4	95642,4	258548,1	136043,2	10113,6	32703,0
Листопад	552128,1	296514,6	15664,8	51206,4	218536,4	129798,6	5408,2	20026,9
Грудень	582710,3	301615,7	14211,8	59068,3	224284,3	139396,8	3770,2	20496,7
<i>Разом</i>	<i>8466662,9</i>	<i>3723609,7</i>	<i>476770,1</i>	<i>1337672,5</i>	<i>3501717,0</i>	<i>1715013,9</i>	<i>196689,5</i>	<i>504468,7</i>
2012 р.								
Січень	490086,9	243152,6	11513,4	52421,3	197088,2	116434,3	5244,5	21429,1
Лютий	470940,8	239797,9	7592,1	46462,8	178008,9	111739,9	3072,6	15016,8
Березень	542345,6	283684,5	12426,7	56613,1	207337,2	127662,2	4892,3	21155,1
Квітень	630160,2	294604,2	14839,1	125054,2	229058,6	137575,0	4640,4	27219,7
Травень	751021,5	333932,4	25667,1	137079,8	296208,1	153078,2	8373,4	50026,9
Червень	1084444,2	411700,4	83917,3	230374,0	421028,2	188815,7	31653,2	70194,4
Липень	1435671,4	513771,0	127647,0	339130,8	583545,5	234043,9	48416,6	126155,8
Серпень	1464820,8	534716,3	124717,1	333566,6	604663,8	245394,1	51354,9	119758,0
Вересень	1178715,4	538184,7	68344,6	239217,9	506117,0	279571,6	23707,2	80940,7
Жовтень	763755,1	350410,1	27823,3	139572,1	317525,2	181722,9	9170,8	38625,0
Листопад	627088,2	307217,1	19797,1	95497,5	252179,9	151581,9	4408,4	26940,4
Грудень	589231,6	314661,8	15505,1	76864,0	237078,2	150043,6	3544,4	27268,9
<i>Разом</i>	<i>10028281,7</i>	<i>4365833,0</i>	<i>539789,9</i>	<i>1871854,1</i>	<i>4029838,8</i>	<i>2077663,3</i>	<i>198478,7</i>	<i>624730,8</i>

Зміна обсягів реалізації послуг протягом року позначається на чисельності зайнятих. Найяскравіше це виявляється в діяльності готелів і ресторанів (табл. 3).

Середньооблікова чисельність штатних працівників у готелях і ресторанах коливалася в 2011 р. від 10-10,5 тис.осіб у зимові місяці до 16,6-16,9 тис.осіб у літні, в 2012 р. – відповідно 9,5-10,1 тис.осіб у зимовий період і 15,1-15,9 тис.осіб у літній, тобто в літній сезон чисельність зайнятих у даній сфері зростає більше, ніж у півтора рази. При цьому середня чисельність працівників в еквіваленті повної зайнятості (у відсотках до чисельності штатних працівників) взимку складає близько 90-95%, тобто має місце неповна завантаженість працівників, а влітку - 106-108%, тобто має місце понаднормова робота. Це підтверджується даними про кількість відпрацьованого часу: в 2012 р. штатним працівником в середньому відпрацьовано в січні 128 годин (мінімальне значення), а в липні-серпні – 170 годин (максимальне значення), тобто в 1,33 рази більше (за 2011 р. дані відсутні).

Кількість і робочий час найманих працівників в АР Крим у 2011-2012 рр. [7]

Періоди року	Середньооблікова кількість штатних працівників, осіб		Середня кількість працівників в еквіваленті повної зайнятості				Відпрацьовано в середньому штатним працівником годин	
	всього	у т.ч. діяльність готелів і ресторанів	всього		у т.ч. діяльність готелів і ресторанів		всього	у т.ч. діяльність готелів і ресторанів
			осіб	у % до кількості штатних працівників	осіб	у % до кількості штатних працівників		
2011 р.								
Січень	392210	10587	381253	97,21	9565	90,35	-	-
Лютий	390338	10571	376333	96,41	9555	90,39	-	-
Березень	388443	10670	376945	97,04	9601	89,98	-	-
Квітень	387797	11628	382954	98,75	11027	94,83	-	-
Травень	390980	13675	393273	100,59	14119	103,25	-	-
Червень	399424	16622	404075	101,16	17705	106,52	-	-
Липень	399696	16910	405992	101,58	18030	106,62	-	-
Серпень	396833	16556	401499	101,18	17756	107,25	-	-
Вересень	391675	13989	393948	100,58	14670	104,87	-	-
Жовтень	382670	11429	384207	100,40	11210	98,08	-	-
Листопад	377425	10110	373432	98,94	9756	96,50	-	-
Грудень	375158	10037	371257	98,96	9502	94,67	-	-
2012 р.								
Січень	371181	10137	358668	96,63	9526	93,97	134	128
Лютий	381040	10034	365134	95,83	9093	90,62	140	130
Березень	380131	9941	372445	97,98	9551	96,08	145	142
Квітень	379721	10786	378065	99,56	10632	98,57	140	139
Травень	384467	12572	387463	100,78	13099	104,19	141	151
Червень	392293	15392	398256	101,52	16626	108,02	129	148
Липень	393881	15914	398203	101,10	16961	106,58	140	170
Серпень	391082	15158	394017	100,75	16225	107,04	142	170
Вересень	384715	12913	390999	101,63	13685	105,98	138	154
Жовтень	376499	10788	376240	99,93	10598	98,24	155	153
Листопад	371447	9724	367337	98,89	9232	94,94	149	137
Грудень	368440	9549	364456	98,92	9013	94,39	144	135

Заробітна плата працівників готелів і ресторанів в АР Крим нижче середнього рівня по країні та по регіону. Лише в жовтні 2012 р. вона на 3,8% перевищила середній рівень заробітної плати по регіону. На кінець 2012 р. вона сягала 2359 грн, що складає 69,9% від середнього рівня по країні, 79,0% від середнього рівня по регіону та 208% від мінімальної заробітної плати (рис. 1).

Рівень безробіття в туристичних регіонах також схильний до сезонних коливань. Як правило, з жовтня збільшується потік громадян, що реєструються в Державній службі зайнятості, внаслідок завершення курортного сезону. В АР Крим пік зареєстрованого безробіття припадає на січень-березень, найменшу чисельність безробітних у 2012 р. було зареєстровано в серпні-вересні (рис. 2). Різниця між максимальним і мінімальним значеннями становить майже два рази.

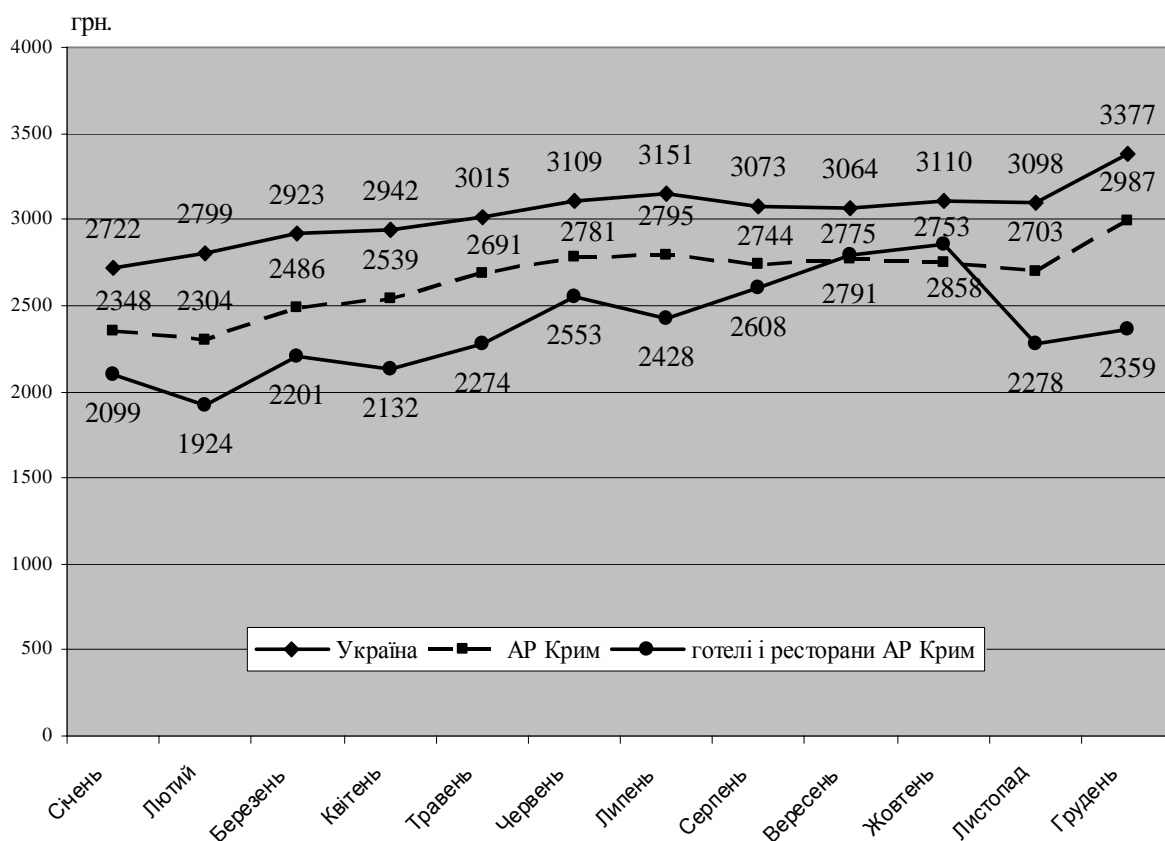

Рис. 1. Заробітна плата найманих працівників, нарахована в середньому штатному працівнику за місяць у 2012 р. [7]

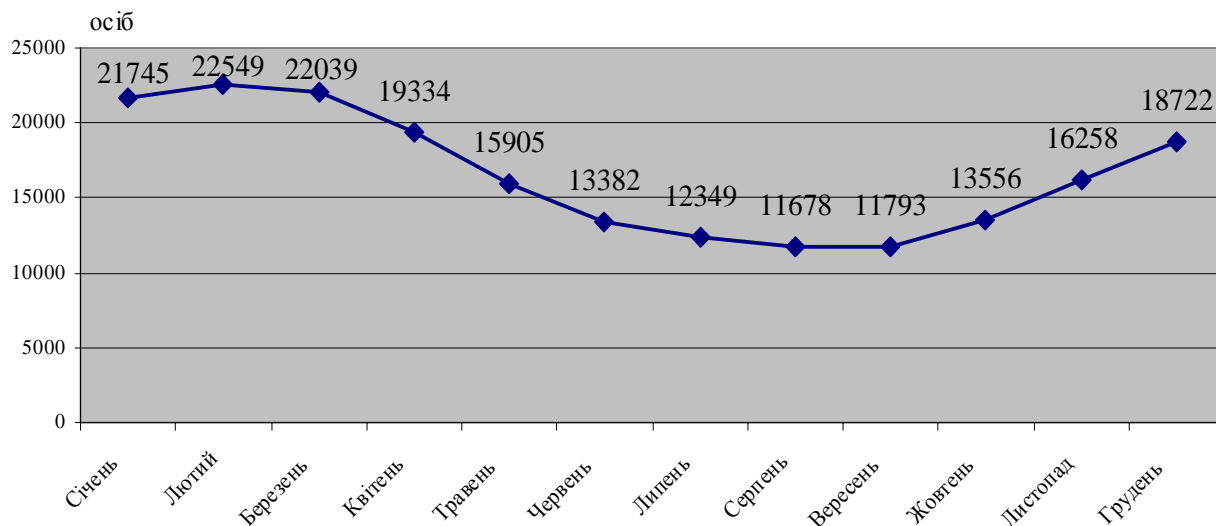

Рис. 2. Чисельність безробітних, зареєстрованих у Державній службі зайнятості АР Крим у 2012 р., осіб [8]

Відомості про рух кадрів свідчать, що в 2011 р. загалом по Криму вибуття працівників з причини плинності кадрів склало 35,1% від середньооблікової чисельності штатних працівників, тоді як у сфері діяльності готелів і ресторанів ця цифра досягла 99,7% - це найвищий рівень серед видів економічної діяльності. За даними за січень-вересень 2012 р. з причини плинності кадрів у сфері діяльності готелів і ресторанів вибуло 79,4% працівників (загалом по Криму – 24,6%) [7].

Таким чином, економіці АР Крим притаманні проблеми зайнятості, характерні для більшості туристичних регіонів світу, і найбільш гострою з них є сезонність туристичної діяльності. Для підвищення ефективності виробництва в піки туристичного сезону поряд з постійними працівниками підприємства залучають сезонних робітників (часто це мешканці інших населених пунктів і регіонів, студенти), а також частково зайнятих. Для роботодавців використання таких форм зайнятості означає відчутну економію на витратах на робочу силу внаслідок більш низької заробітної плати та меншої соціальної захищеності цих категорій зайнятих. Однак більшість сезонних і тимчасових працівників, як правило, не мають необхідної освіти й кваліфікації, що знижує ефективність їхньої роботи та якість обслуговування туристів. Разом з тим сезонні коливання зачіпають і постійних працівників, які змушені працювати неповний робочий день або неповний робочий тиждень чи перебувають у неоплачуваних відпустках у періоди низької активності, що негативно позначається на їхньому добробуті.

Багато кримських готелів і санаторіїв взагалі закриваються на зимовий період. Останнім часом у зв'язку з поступовою заміною санаторно-курортного лікування на пляжні види відпочинку тривалість курортного сезону в Криму знизилася до 2 місяців на рік: липень і серпень. Решту часу туристична індустрія півострова працює з неповним завантаженням. Прихильність до пляжного відпочинку, часто невміння надавати комплекс додаткових послуг в осінньо-весняний період тягнуть за собою серйозні наслідки: понад 3,7 тис. великих і 10 тис. дрібних засобів розміщення в АР Крим повністю припиняють діяльність у міжсезоння, тільки 245 засобів розміщення функціонують цілорічно. За даними Міністерства курортів і туризму Криму з 162 110 місць у кримських готелях і оздоровницях лише 50 824 можуть заповнюватися цілорічно [9].

Розв'язання зазначених проблем лежить у площині регулювання туристичного попиту й пропозиції: 1) активне використання маркетингових інструментів, спрямованих на стимулювання попиту в період міжсезоння (зниження цін, надання різних пільг, інтенсивна реклама, пропаганда відпочинку взимку та ін.), 2) розширення туристичної пропозиції у міжсезоння (створення багатофункціональних туристичних об'єктів, які можуть функціонувати цілий рік, розробка та просування нових видів турпродуктів, які не піддаються сезонним впливам). Внаслідок диверсифікації видів туризму, стимулювання розвитку екотуризму, конгресного, культурно-пізнавального й подієвого туризму, екстремальних видів туризму можуть бути істотно розширені рамки активного курортного сезону в Криму.

Більш активну роль мають відігравати місцеві органи влади й самоврядування шляхом проведення зваженої іміджевої політики. Протягом останніх 20 років Крим втрачав імідж «всесоюзної оздоровниці», замінюючи його іміджем пляжного курорту. При цьому іноземні гості, мешканці України й навіть кримчани мало обізнані щодо можливостей відпочинку, курортного лікування та цін на санаторно-курортні послуги в осінній, зимовий і весняний періоди. У зв'язку з цим уряд автономії робить певні кроки. Так, у листопаді 2012 р. Міністерством курортів і туризму Криму був підготовлений список ста готелів і санаторіїв Криму, рекомендованих для відпочинку й оздоровлення в зимовий період, із зазначенням цін на проживання та додаткові послуги [10]. Розроблена Програма розвитку та реформування рекреаційного комплексу Автономної Республіки Крим на 2012-2013 рр. передбачає цілу низку заходів, спрямованих на розширення рамок курортного сезону за рахунок просування весняного й осіннього оздоровлення, підвищення популярності санаторно-курортного комплексу Криму.

Висновки. Індустрія туризму відіграє значну роль у формуванні ВВП і забезпеченні зайнятості населення, однак сезонний характер туристичного попиту породжує ряд серйозних проблем у цій сфері, таких як сезонне безробіття, нерівномірний розподіл робочого часу, значна питома вага зайнятості, неповний робочий день, висока плінність кадрів тощо. Особливо гостро названі проблеми стоять у Криму, де має місце надзвичайно обмежена тривалість курортного сезону, що тягне неповне завантаження і навіть закриття

значної частини санаторно-курортних установ у міжсезоння. Розширення меж курортного сезону є одним з головних завдань кримської влади, що дозволить знизити напруженість на ринку праці туристичного регіону.

Список використаних джерел

1. **Employment** in tourism industry to grow significantly over the coming decade, says ILO report – Press release. – 19 November 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom/news/WCMS_146761/lang--en/index.htm
2. **Градінарова О.О.** Аналіз впливу туристичної галузі України на зайнятість населення // Економічний аналіз: зб. наук. праць Тернопільського національного економічного університету. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр «Економічна думка», 2012. – Вип. 11. – Част. 4. – С. 46-50.
3. **Яковлев Г.А.** Экономика и статистика туризма: учеб. пособ., 2-е изд., перераб. и доп. / Г.А. Яковлев. – М.: РДЛ, 2004. – 376 с.
4. **Travel & Tourism Economic Impact Research 2012 – Ukraine** [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.wttc.org/site_media/uploads/downloads/ukraine2012.pdf
5. **Ukraine 2012: Turning point or lost chance on global tourism market?** [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.tourism.gov.ua/files/sliders/5_Druzenko.pdf
6. **Експрес-випуски** Головного управління статистики в АР Крим у 2011-2013 рр. «Статистика нефінансових послуг» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sf.ukrstat.gov.ua/exprreliz2011.htm>; <http://sf.ukrstat.gov.ua/exprreliz2012.htm>; <http://sf.ukrstat.gov.ua/exprreliz.htm>
7. **Експрес-випуски** Головного управління статистики в АР Крим у 2011-2013 рр. «Статистика праці» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sf.ukrstat.gov.ua/exprreliz2011.htm>; <http://sf.ukrstat.gov.ua/exprreliz2012.htm>; <http://sf.ukrstat.gov.ua/exprreliz.htm>
8. **Статистична інформація** Головного управління статистики в АР Крим «Ринок праці» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sf.ukrstat.gov.ua/ukgtrud1.htm>
9. **Программа** развития и реформирования рекреационного комплекса АР Крым на 2012–2013 годы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.crimea.gov.ua/images/DOC/program/program_of_development.pdf
10. **Сто** отелей и санаториев Крыма, рекомендованных Минкурортов для отдыха и оздоровления в зимний период [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://crimea.gov.ua/novosti/1>

© **В.І. Чернікова**

Надійшла до редакції 04.03.2013